

העתיד שאנו רוצים: החינוך בראי הקיימות מיכל שמאי, הרשת הירוקה ודר' דויד דוניץ, מרכז השל

20 שנה אחרי הוועידה הראשונה בריו על עתידו של כדור הארץ, ברור לנו שאנחנו בעיצומה של תקופה ייחודית של הזדמנות אדירה לחדשנות ושינוי, ובו בזמן גם משברים ואי יציבות שטומנים בחובם סיכון ממשי להתפוררות חברתית ולפגיעה אקולוגית בלתי הפיכה. דווקא כעת, כאשר הצורך כה גדול לחינוך משמעותי, כאשר כל כך הרבה מונח על כפות המאזניים, דווקא בשעת מפתח זו, נמצא **החינוך בישראל**, בשפל המדרגה: מתגונן, מושמץ, ומקוצץ עד עיפה.

בראי אתגר המעבר לחברה ותרבות מקיימת: החינוך כיום הינו חלק מהבעיה - ולא חלק מהפתרון.

בית ספר הינו מקום הנועד ללמידה אודות מה באמת חשוב בחיים, מהו הטוב והראוי, כיצד להתנהג, ומה הם היחסים שעלינו לטפח אחד לשני ולסובב אותנו. בנוסף, חינוך מקנה ידע, ערכים, מפתח יכולות וכישורי למידה. **האם הוא אכן כזה בישראל של 2012? וכיצד יהפוך לכה בישראל של 2022?**

בתי ספר הפכו בבואה מכמירת לב של החברה - מפעלי חרושת לציונים, לימוד למען ההצלחה בתחרות, מכנים משותפים שהולכים ונעלמים. הניכור החברתי מתעצם.

ילדים היום גדלים לתוך עולם שונה בתכלית באתגרים שהוא מציב, כפי שנאמר כבר לפני עשור: "הכישורים, היכולות והעמדות שהיו הכרחיים לתיעוש העולם, אינם בהכרח אלה שיהיו חיוניים לרפא את כדור הארץ, לבנות כלכלות יציבות וקהילות טובות."¹

ילדינו הגדלים במאה ה-21 יידרשו למצוא פתרונות חלופיים לגידול מזון, ליצירת אנרגיה, לתחבורה, לשימור וטיהור מקורות מים, לעצירת תהליכי המדבור. הם ידרשו לשמור על הדמוקרטיה, להתיר את הקשרים בין הון ושלטון, לאפשר לכולם לכלכל ולפרנס עצמם בכבוד, לייצר רשת חברתית וקהילתית השומרת על נחלת הכלל, צדק ובריאות - מפני גישה כלכלית המאיימת להפוך את הכל לסחורה.

אלה אתגרים כבירים שהחברה האנושית ניצבת מולם - אתגרים שידרשו חינוך שיצייד את תלמידיו בידע, ערכים, ביטחון ובכישורים שונים בתכלית מבעבר.

על מערכת חינוך בראי הקיימות להקנות ערכים סביבתיים-חברתיים, לבנות כישורים לחברה מתוקנת ויציבה, להגביר את תחושת השייכות והמסוגלות של כל אחד ואחת. כל זה על מנת לפרוש רשת שתשמש שמירה וערובה לחברה וסביבה בריאה לדור הזה ולדורות הבאים.

---

¹ דויד אור - לחשוב מחדש על החינוך - Rethinking Education

העתיד שאנו רוצים בחינוך:

איך צריכה להראות מערכת חינוך בחברה מקיימת?

1. חינוך למשמעות: מערכת שמסייעת לתלמידיה לייצר השקפת עולם חברתית

ואישית, פעילה ומלומדת

- מתן פשר לעולם
- עידוד סקרנות ויצירתיות
- פיתוח מוסריות ואחריות אישית
- גישה הולסיטית רב-תחומית

2. התנהלות מקיימות כיעד מרכזי:

- סטנדרט גבוה ומחייב לבנייה ירוקה במוסדות חינוך
- אימוץ אורח חיים מקיים בין כותלי בית ספר בדגש על התחדשות משאבים
- טיפוח חשיבה מעגלית בתרבות הבית ספרית

3. פדגוגיה מבוססת על ערכי הקיימות: יצירת מקום ללמידה מעמיקה ושיטתית,

רלוונטית ומשמעותית

- דרכי הוראה למידה מגוונות, מעוררות סקרנות
- דרכי הערכה ומדידה מגוונות

4. הנמכת הגדר - חיבור בין בית ספר, הסביבה הקרובה אליו והקהילה בה שוכן

- למידה מבוססת מקום (place based learning)
- יצירת שותפויות בין קהילה ובית ספר
- הכרה בערך השמירה על נחלת הכלל

5. כישורי שינוי ופעולה אזרחית

- פיתוח ראייה ביקורתית
- היכרות עם החברה האזרחית ועם תנועות לשינוי חברתי ולהגנה על הסביבה.
- הקניה של "מסוגלות לפעולה" (action competence)

החינוך לקיימות הנדרש מבוסס בראש ובראשונה על פעילות מרוכזת ומתואמת בכל הרמות, אין ספק שבעשור האחרון פועלת מדינת ישראל לקידום החינוך לקיימות מצד אחד, אך במקביל אנחנו עדים למגמות מדאיגות ביותר במערכת החינוך ככלל ובהתגבשות הערכית של הילד הישראלי.

מה צריך להשתנות, מה צריך להשתפר ולאן כדאי לשאוף? להלן המלצות עיקריות בתחום החינוך להביא אותנו לעתיד הרצוי.

אור ירוק: מה המדיניות הרצויה?

התנהלות כוללת:

- חינוך לקיימות נגיש לכל – מגן ועד אוניברסיטה.
- אימוץ הקיימות כציר מארגן העובר כחוט השני בכל תכניות הלימוד ובטיפוח תרבות מקיימת בבית ספר וקהילה.
- מערכות וסדירויות המאפשרות העמקה ומעמד לחינוך לקיימות הבניית האפשרות ללמידה גמישה וחץ כיתתית
- מדיניות ארצית להתנהלות מקיימת של מוסדות חינוך
- תו תקן מחייב לבנייה ירוקה במוסדות חינוך

ברמת השלטון המקומי והקהילה המקומית

- קידום תכניות אב כוללות לחינוך לקיימות ברשות
- הקהילה פעילה כגורם מקדם ומעורב בחינוך לקיימות

סינרגיה עם החברה האזרחית

- שיתוף פעולה מתמשך בין ארגונים לא ממשלתיים ומערכת החינוך למינוף החינוך הקיימות.

הכשרה ולווי של אנשי חינוך

- לימודי הקיימות הם ציר חובה בתוכניות להכשרת מנהלים
- תפישת הקיימות היא יסוד בהכשרת מורים, ואנשי חינוך
- תחום הקיימות כציר חובה לכל המחנכים בהשתלמויות לגמול ("אופק חדש").

פיתוח פדגוגי

- פיתוח תכניות לימוד ייחודית בחינוך סביבתי ובקיימות.
- פיתוח ערוצים להרחבה מעבר לרף הקיים בבגרות למדעי הסביבה ובגיאוגרפיה.
- הרחבה של "מתווה השרים" לפיתוח תכניות קיימות לכלל בתי ספר בישראל.
- יצירת יחידה לפיתוח פדגוגי לקיימות.
- פיתוח מתודולוגיות וכלי ללמידה והוראה "על תחומית" ובין תחומית- בחיבורים
- זיהוי וניתוח "מודלים של הצלחה" בקיימות.
- פיתוח כלים להערכה חלופית המייצרים הבניה של למידה.

כאשר מסתכלים היום על החינוך לקיימות בישראל, לעומת לפני עשור, בהחלט אפשר להצביע על שלל התפתחויות חיוביות היכולות לתמוך בכוונים שהצגנו במדיניות הרצויה:

- **המודעות הציבורית לנושאים סביבתיים וחברתיים עלתה**
- **בעשור האחרון כמו גם קהילות ויוזמות סביבתיות אזרחיות** - אנשים מבינים שהצריכה המוגברת פוגעת בסביבה ובבריאות האדם ואופן ההתנהלות הכלכלית חסרת הרסן גם המרקם החברתי נפרם.

- **גופים וארגוני החברה האזרחית** - שצמחו בעשור האחרון, פונים

אור כתום: מהי המדיניות הקיימת שתורמת?

לעסוק בשמירה על הסביבה ומשאבי הטבע, כמו גם עיסוק בדמוקרטיה ואזרחות פעילה, רב תרבותיות וסובלנות לאחר ולחלש בחברה, החזרה של האומנות ומדעי הרוח למערכת החינוך. כל אלה מהווים "עורף אזרחי" של ידע עשיר לפיתוח חינוך לקיימות רלבנטי.

- **רשויות ומועצות המקומיות** - בזירה זו אנו רואים תנופה וחיבורים נפלאים: רשויות רבות כיום מובילות קיימות כציר מרכזי משקיעות מחשבתית וכלכלית בקידום הקיימות כאסטרטגיה עירונית. עיריות אלו מגדירות משרות ל "רכזי קיימות" ואפילו "רכזי חינוך לקיימות" ומעסיקות ארגונים וחברות פרטיות בליווי פדגוגי של התחום בבתי"ס ובגנים.
- **הסמכה לגנים ולבתי ספר ירוקים** - יוזמה ברוכה של המשרד להגנת הסביבה, משרד החינוך שמקדמת למידה של תכנים סביבתיים, יישום בבית ספר של חסכון התייעלות בצריכת משאבים וחיבור עם הקהילה המקומית. לבתי"ס שממשיכים בלמידה, פעילות למען הסביבה ועשייה בקהילה ניתן גם תואר **בית ספר ירוק מתמיד**. הכרה זו מייצרת תמריץ וכלים לעיסוק בפדגוגיה ועשייה סביבתית חברתית והעצימה את החינוך לקיימות בארץ.
- **עידוד הקיימות במכללות להכשרת מורים ובמוסדות אקדמיים** - "קמפוסים ירוקים" צומחים. בשנה הקרובה המשרד להגנת הסביבה מעביר מימון להרחבת קורסים בחינוך לקיימות בכל מוסדות להכשרת מורים.
- **מתווה השרים** - תכנית משותפת למשרד החינוך והמשרד להגנת הפעלת גופים ירוקים: הרשת הירוקה והחברה להגנת הטבע. מטרתה הטמעה ויישום החינוך לקיימות במערכת החינוך הפורמלית בישראל. שיתוף פעולה בין-משרדי זה עם הגופים הירוקים מהווה פריצת דרך בחינוך הסביבתי בארץ. משרד החינוך והמשרד להגנת הסביבה מקדמים פעולות נוספות תומכות דוגמת פרס השרים, עבודה עם תנועות נוער וחינוך לא פורמאלי.
- **בגרות במדעי הסביבה** - הבגרות במדעי הסביבה התרחב בעשור האחרון והגדיל מספר בתלמידים הניגשים. הוא גם כולל עבודות מחקר מעשי (אקוטופ) וסדנא התנסותית המפגישה תלמידים ותלמידות עם הסביבה מעבר לכותלי בית ספר. לאחרונה נכתבה יחידה באתיקה סביבתית לבגרות שעדיין נמצא בגדר בחירה המחכה ליישום והכשרה של מורים לעניין חשוב זה.

מה מפריע לנו להגיע לעתיד אותו אנו רוצים?

למרות הגידול המאסיבי בנפח פעילות בחינוך סביבתי ובקיימות במערכת החינוך, אנו מזהים ארבעה כשלים מרכזיים של מערכת החינוך בישראל שחוסמים באופן מהותי את המעבר לחינוך בראי הקיימות:

1. **חוסר מדיניות כוללת במערכת החינוך לתחום הקיימות**
למרות הצהרות ומהלכים שמוביל המשרד להגנת הסביבה, החינוך לקיימות לא נכלל במערך מקצועות היסוד ונשאר מחוץ לתכנית הליבה ותוכניות הלימוד.

**אור אדום:
מהי
המדיניות
הקיימת
שחוסמת?**

רק"מקצועות היסוד" (הנמדדים במבחנים הסטנדרטים) זכאים להקצבת שעות מערכת, שעות ריכוז מקצועי, השקעה בפיתוח פדגוגי, הכשרה ולווי כמו גם הליכי בקרה, הערכה ומדידה. מיקום זה במערכת כה עמוסה וממודרת מגדיר את העיסוק בקיימות כ"תוספת" למשוגעים לדבר – שצורכים תכניות חיצוניות ונגד כל הסיכויים מייצרים שעות ותגמול למורות וזמן לעשייה של תלמידים.

ראייה לכך שהחינוך לקיימות שולי מבחינת משרד החינוך - משתקפת ברמה התקציבית: בתחומי לימוד קיימות משרד החינוך (המשופע בתקציב) נוהג לפעול אך רק בהינתן תקציב משרד להגנת הסביבה (העני שבמשרדי ממשלה). מצב זה איננו מצע המאפשר פיתוח מדיניות כוללת.

2. יתר סטנדרטיזציה ורגולציה של תהליכי ההוראה ולמידה

המגמה המרכזית במערכת החינוך פונה ליצירת סטנדרטים להערכה ומדידה של הלמידה. המערכת היום, יותר מאשר לפני עשור, עסוקה בלמידה מכוונת מבחנים – פיזה, מיצ"ב, בחינות בגרות ובחינות בכלל. לשם כך נעשית רגולציה והכתבה של התכנים הנדרשים ללמד בכל מקצוע. המטרה של המערכת ברורה: להגדיר את הידע שעל המתחנך לדעת, לכוון את הלמידה ולמדוד רק אותה. הנחות יסוד אלו הופכות את מוסדות הלימוד לבית חרושת לציונים, נעלמת פדגוגיה שאיננה מכוונת ל"ידע מדיד" (בירור רכי, חיבור אישי-רגשי, חיבור רב תחומי, יצירתיות וכו') וההוראה בעיקר פרונטאלית ועוסקת ב"להספיק את החומר".

3. הגדרת החינוך לקיימות כתחום תוכן המסונף ללימודי המדע

משרד החינוך הגדיר את החינוך לקיימות כנושא נלווה בהוראת המדעים. מצב זה איננו מקדם את פיתוח הממדים המוסריים, אזרחיים ונפשיים של קיימות כתפישה חברתית-ערכית. מיצוב זה מרדד את החינוך לקיימות – ומותר את ה"קיימות" כסרך עודף בלתי חשוב שאיננו משפיע בסדר היום הכולל של מערכת החינוך.

4. לימוד המכוון קיימות לא מגיע לכלל תלמידי ישראל

מה שקיים כיום לא מגיע לכלל התלמידות והתלמידים בישראל. מסתבר שמרבית הילדים בישראל לא נחשפים למושגים בסיסיים בקיימות ברוב שנות הלימוד העל יסודי. אין פלא איפה, כפי שמתקף במחקרים, שהאוריינות הסביבתית של תלמידות ותלמידים בתיכון הינה נמוכה במיוחד.

**כל אלו - סותרים ובולמים את צמיחתו של חינוך לקיימות במערכת החינוך.
על בית ספר וכל מוסדות החינוך להיות השינוי - Be the change - לגלם את השינוי בעצם הווייתו.**

עליהם להיות חממה תוססת לשינוי ולעיצוב חלופות המדגימות, הלכה למעשה, את המעבר לעולם בטוח, יפה, הוגן ומתמשך. להדגים שהחיים על פי ערכי הקיימות אפשריים.

זה הרי העתיד שכולנו רוצים: שיהיה לדור הצעיר מקום שטוב לחיות, ללמוד ולגדול בו.